

Michał RADECKI

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

michal.radecki@sgh.waw.pl

POZYCJA POLITYCZNA PARTII EKOLOGICZNYCH W EUROPIE ZACHODNIEJ

ANALIZA PORÓWNAWCZA

ABSTRACT

Political Position of Green Parties in Western Europe: Comparative Analysis

Since the early 1980s electoral support for Green parties has increased significantly in many West European states and now they are a permanent participant in electoral competition. This raises questions as to whether this electoral support has been stable or fluent, in which countries it is the highest and why, and are Greens still a minor force in electoral competition as it was in the 1980s. To answer these questions the study analyzes Green parties in 12 Western European countries from 1980 until the end of 2019. The paper finds that the Greens have been “small” parties from the moment of their inception until now, i.e., that gain up to 15% of the vote in parliamentary elections, though there are marked differences across different countries as to their electoral results. Ecological parties are strongest in consociational democracies: in Austria, Belgium, Luxemburg and Switzerland they gain the best results. Despite their rather modest political support they have been almost continuously present in national parliaments.

Keywords: political parties, green parties, Western Europe, ecology

Słowa kluczowe: partie polityczne, partie ekologiczne, Europa Zachodnia, ekologia

WSTĘP

Przynajmniej od początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku partie ekologiczne były postrzegane jako ugrupowania przyszłości: pod względem ideologicznym, jak twierdzono, miały najlepiej reprezentować zachodnie postmaterialistyczne społeczeństwo, a pod względem organizacyjnym, w związku z przywiązaniem do zasad demokracji bezpośredniej, miały z kolei być najbliższe nowej generacji wykształconych i politycznie kompetentnych obywateli¹. Partie ekologiczne (partie „Zielonych”) są traktowane jako jeden z przejawów postmaterialistycznej rewolucji i zmian społecznych z nią utożsamianych², wyraz idei związanych z Nową Polityką³ i Nową Lewicą⁴ czy podtyp partii lewicowo-libertariańskich⁵.

Jeżeli chodzi o arenę wyborczą, to partie ekologiczne niemal od samego momentu powstania są stałym uczestnikiem rywalizacji wyborczej i, wraz z ugrupowaniami skrajnej prawicy, stanowią, jak się podkreśla w literaturze, wyzwanie dla tradycyjnych partii⁶. Samo ich zaistnienie w warunkach względnie stabilnych systemów partyjnych budzi pytania, najpierw o okoliczności (uwarunkowania systemowe) sprzyjające ich powstaniu, a następnie o zdolności do podjęcia skutecznej rywalizacji z już funkcjonującymi partiami, o silnym stopniu instytucjonalizacji i znacznych zasobach umożliwiających prowadzenie efektywnej kampanii wyborczej. Oprócz pytań o warunki wspomagające ich ukonstytuowanie i zdolności do wejścia do parlamentu artykuł odnosi się do zagadnienia wielkości poparcia wyborczego w wyborach parlamentarnych od czasu ich powstania. Czy siła wyborcza partii ekologicznych jest stabilna czy ulega fluktuacjom? W których państwach poparcie dla partii „Zielonych” jest największe? Czy są to nadal partie „małe”, uwzględniając ich poparcie wyborcze? To część pytań badawczych, na które pragnę odpowiedzieć w niniejszym opracowaniu. W tym celu wykorzystuję zbiór danych ParlGov⁷. Zawiera on informacje o wyborach, partiach politycznych i ich profilu ideologicznym w 37 państwach, w tym we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej. W opracowaniu analizą zostały objęte partie ekologiczne w 12 demokracjach zachodnioeuropejskich od 1980 r. do końca 2019 r. Pominęte

¹ P. Mair, *The Green Challenge and Political Competition: How Typical is the German Experience?*, „German Politics” 2001, vol. 10, no. 2, s. 99.

² R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton 1997, s. 57, 58, 242.

³ Por. T. Poguntke, *New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?*, „West European Politics” 1987, vol. 10, no. 1.

⁴ M. Kaelberer, *The Emergence of Green Parties in Western Europe*, „Comparative Politics” 1993, vol. 25, no. 2, s. 230.

⁵ H.P. Kitschelt, *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*, „World Politics” 1988, vol. 40, no. 2.

⁶ F. Müller-Rommel, *The New Challengers: Greens and Right-Wing Populist Parties in Western Europe*, „European Review” 1998, vol. 6, no. 2; A. Hino, *New Challenger Parties in Western Europe: A Comparative Analysis*, London–New York 2012.

⁷ H. Döring, C. Huber, P. Manow, *Parliaments and Governments Database (ParlGov): Information on Parties, Elections and Cabinets in Modern Democracies (Release)*, 11 IX 2023.

zostały natomiast państwa Europy Środkowo-Wschodniej, gdyż postulat ochrony środowiska nie jest w nich istotny zarówno w percepcji elektoratu, jak i osi rywalizacji pomiędzy partiami politycznymi⁸. Łącznie pod uwagę wzięto 134 elekcje w okresie 39 lat (od 1980 do 2019 r.). Początek analiz został ustalony na lata osiemdziesiąte ubiegłego wieku ze względu na późne wejście partii ekologicznych na rynek wyborczy. Część z nich powstała co prawda w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, ale uzyskiwała wówczas bądź to marginalne poparcie wyborcze, bądź nie startowała w wyborach parlamentarnych na poziomie krajowym, a jedynie regionalnym lub lokalnym. W opracowaniu wykorzystano gotowe przyporządkowanie do rodzin ideologicznych zawarte w jednym z najbardziej wyczerpujących opracowań na temat różnic w poparciu pomiędzy partiami ekologicznymi w poszczególnych państwach⁹. W bazie ParlGov pojawiały się niezgodności co do odsetków głosów otrzymanych w wyborach i liczby mandatów uzyskanych przez partie ekologiczne w wyborach parlamentarnych. W celu weryfikacji wykorzystano raporty z wyborów parlamentarnych publikowane przez czasopismo „West European Politics” – to informacjami w nich zawartymi kierowano się przy opisie i analizie wyników wyborczych partii „Zielonych”.

POWSTANIE PARTII EKOLOGICZNYCH

Kwestie związane ze zniszczeniem środowiska naturalnego, wyczerpywaniem się zasobów i ochroną przyrody nie są problemami nowymi, pojawiły się bowiem w reakcji na gwałtowną industrializację i urbanizację już w XIX w. Na nowo uświadomiono je sobie w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, początkowo w państwach Zachodu, w których na samym początku zyskały na znaczeniu. Zachodni liberalno-demokratyczny porządek dał możliwość rozpowszechnienia wiedzy o zagrożeniach związanych z niekontrolowaną eksploatacją środowiska naturalnego i mechanizmami legitymizującymi takie działania. Ogólnie rzecz biorąc, postrzeganie problemów związanych z ochroną środowiska zostało silnie zdominowane przez społeczne i gospodarcze realia Zachodu. Warunki te sprzyjały powstaniu nowych ruchów społecznych. Początkowo miały one lokalny zasięg. Sprzeciwiały się budowie autostrad, rewitalizacji przestrzeni miejskich, postulowały ochronę środowiska, budowę ścieżek dla rowerów i parków oraz ochronę środowiska naturalnego¹⁰.

⁸ P. Chaisty, S. Whitefield, *Attitudes Towards the Environment: Are Post-Communist Societies (Still) Different?*, „Environmental Politics” 2015, vol. 24, no. 4; R. Rohrschneider, M.R. Miles, *Representation Through Parties? Environmental Attitudes and Party Stances in Europe in 2013*, „Environmental Politics” 2015, vol. 24, no. 4; Z.P. Grant, J. Tilley, *Fertile Soil: Explaining Variation in the Success of Green Parties*, „West European Politics” 2019, vol. 42, no. 3, s. 505.

⁹ Z.P. Grant, J. Tilley, *Fertile Soil...*

¹⁰ A. Delorme, *Ruchy ekologiczne – ruchami sprzeciwu*, [w:] *Ochrona środowiska w polityce*, red. H. Lisicka, Wrocław 1999, s. 53; A. Heywood, *Klucz do politologii. Najważniejsze ideologie, systemy, postacie*, przeł. P. Kornobis, K. Wolański, Warszawa 2008, s. 46; J. Kenny, *The Evolution of Environmental Concern in Europe*, [w:] *Research Handbook on Environmental Sociology*, red. A. Franzen, S. Mader, Cheltenham 2021, s. 84.

W połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku ze względu na kryzys naftowy wiele europejskich państw zaczęło się skłaniać ku energetyce jądrowej. I to właśnie sprzeciw wobec niej zmusił działające dotąd lokalnie ruchy społeczne do utworzenia organizacji działającej na poziomie państwa. Było to spowodowane tym, że kwestie, które dotąd zajmowały ruchy społeczne, mogły być realizowane lokalnie, w przypadku jednak energetyki jądrowej rozstrzygnięcia zapadały nie na poziomie lokalnym lub regionalnym, lecz na szczeblu centralnym¹¹. W państwach Europy Zachodniej dochodziło do masowych protestów przeciwko wykorzystaniu energetyki jądrowej. Jej przeciwnicy oceniali ją jako wysoce niebezpieczną dla środowiska. W debacie publicznej wiązano ją z bronią jądrową i zagrożeniem dla pokoju¹². Pod koniec lat siedemdziesiątych pojawiła się dodatkowo kwestia dotycząca rozmieszczenia w Europie rakiet atomowych średniego zasięgu w ramach tzw. podwójnej decyzji NATO z 12 grudnia 1979 r. Na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku nowo powstałe ruchy społeczne starały się wpłynąć na silne partie lewicowe (socjaldemokrację, partie pracy, partie socjalistyczne), domagając się zmiany polityki dotyczącej ochrony środowiska i wycofania się z umieszczenia rakiet na terytorium europejskich państw członkowskich NATO. Z kilku powodów partie lewicowe nie były w stanie zmienić swojego stanowiska co do energetyki jądrowej¹³. W wielu europejskich państwach znajdowały się one u władzy w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, a więc w czasie kryzysu gospodarczego, który spowodował wzrost bezrobocia. Lewicowe rządy, dążąc do pobudzenia gospodarki i wyjścia z kryzysu, były zmuszone do współpracy z grupami interesu, w tym ze związkami zawodowymi. Co ważne w tej kwestii, związkom zawodowym zależy na możliwie wysokim wroście gospodarczym, gdyż to w jego konsekwencji polepsza się status materialny robotników. Ponieważ partie lewicy są (co prawda w różnym stopniu) zależne od związków zawodowych, rządy przez nie powoływane nie były skłonne do tego, aby realizować postulaty ekologicznych ruchów społecznych jako niezgodnych z interesami związków zawodowych. W czasie, gdy partie lewicy przeszły do opozycji, ruchy społeczne mogły silniej wpływać na ich programy¹⁴. Jeżeli chodzi zaś o kwestię podwójnej decyzji NATO, to została ona, mimo masowych protestów społecznych, wprowadzona w życie.

Ze wspomnianych ruchów wyłoniły się partie ekologiczne w Europie Zachodniej. Pomiędzy 1980 a 1984 r. powstały w 12 demokracjach zachodnioeuropejskich¹⁵.

¹¹ F. Müller-Rommel, *Green Parties and Alternative Lists under Cross-National Perspective*, [w:] *New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*, red. F. Müller-Rommel, London–New York 2018 [1989], s. 6.

¹² A. Kwiatkowska, *Niemcy – prekursorzy czy panikarze? Jak RFN rezygnuje z energetyki jądrowej*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-07-21/niemcy-prekursorzy-czy-panikarze-jak-rfn-rezygnuje-z>, 27 IX 2023; M. Kędzierski, *Dokonało się: koniec atomu w Niemczech*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-04-21/dokonalo-sie-koniec-atomu-w-niemczech>, 27 IX 2023.

¹³ F. Müller-Rommel, *Green Parties and Alternative Lists...*, s. 6-7.

¹⁴ *Tamże*, s. 7.

¹⁵ F. Müller-Rommel, *The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe*, „Environmental Politics” 2002, vol. 11, no. 1, s. 1.

Szybko rosła przy tym liczba ugrupowań, które zdecydowały się na start w wyborach parlamentarnych: trzy działały w latach siedemdziesiątych, 16 – w osiemdziesiątych, a już 18 w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku¹⁶.

CHARAKTERYSTYKA PARTII EKOLOGICZNYCH

Partie ekologiczne traktowane są czasami jako podgrupa partii lewicowo-libertariańskich. Wskazuje to na dwa komponenty wyznaczające ich oblicze programowe: lewicowość oraz libertarianizm. Są to partie lewicowe, gdyż pod względem gospodarczym sprzeciwiają się funkcjonowaniu niczym nieskrępowanego wolnego rynku; zamiast niego postulują solidarność i równość w aspekcie gospodarczym. Libertariani – gdyż akcentują indywidualizm, autonomię i wolność jednostki, partycypację w życiu publicznym, niechęć wobec hierarchicznych struktur tradycyjnego życia politycznego¹⁷. Ramy opracowania nie pozwalają na szersze potraktowanie tej kwestii, jednak wypada wskazać tutaj, że doktryny i ideologie lewicowe inaczej postrzegają istotę państwa oraz zapewniane przez nie funkcje, niż czyni to libertarianizm, upatrujący w nim zagrożenia¹⁸. Doktryny lewicowe są tradycyjnie sceptyczne wobec niczym nieskrępowanego działania mechanizmu rynkowego w gospodarce. Opowiadają się, inaczej niż libertarianizm, za utrzymaniem podatków, własnością publiczną i aktywną rolą państwa w sferze gospodarczej. Libertarianizm z kolei optuje za przekazaniem spraw pozostających w gestii państwa w ręce prywatne, a więc za przekształceniem własności publicznej w prywatną. Realizacja tego postulatu oznaczałaby uszczuplenie roli państwa i doprowadzenie do sytuacji, w której mechanizmem regulującym życie społeczne jest mechanizm rynkowy, pozbawiony zasadniczo ingerencji instytucji państwa. Pod względem gospodarczym libertarianizm opowiada się za leseferyzmem jako doktryną gospodarczą. W jednym z wariantów lewicowego libertarianizmu – w tzw. zielonym libertarianizmie, wolny rynek i prawa własności są aprobowane, o ile chronią środowisko naturalne; stąd ten odłam lewicowego libertarianizmu bywa nazywany enwiromentalizmem wolnorynkowym¹⁹. Postulat ochrony środowiska można wyprowadzić z jednego z nurtów libertarianizmu, a mianowicie jego lewicowego odłamu. Wśród lewicowych libertarian dominuje pogląd, że zasoby naturalne nie są niczyją własnością, a społeczność ma prawo do korzystania z nich na zasadzie równości. Środowisko naturalne jest zatem traktowane jako „prawo”, które przysługuje wszystkim osobom w jednakowym

¹⁶ P. Mair, *The Green Challenge...*, s. 103.

¹⁷ H.P. Kitschelt, *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*, „World Politics” 1988, vol. 40, no. 2, s. 197; T. Poguntke, *New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?*, „West European Politics” 1987, vol. 10, no. 1, s. 78-79.

¹⁸ A. Wielomski, *Lewica*, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*, t. 11, red. A. Winiarczyk, Radom 2003; J. Bartyzel, *Libertarianizm*, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*...; A. Heywood, *Klucz do politologii...*, s. 63.

¹⁹ J. Bartyzel, *Geneza i próba systematyki głównych nurtów libertarianizmu*, [w:] *Libertarianizm. Teoria. Praktyka. Interpretacje*, red. W. Bulira, W. Gogłoz, Lublin 2010, s. 43.

stopniu. Gdy zasoby naturalne są niszczone, zagrożeniu ulega możliwość korzystania z nich²⁰. Ochrona środowiska znajduje zatem uzasadnienie i przez to swoje miejsce w doktrynie lewicowego libertarianizmu. Jeżeli chodzi zaś o trzon programowy partii ekologicznych, to głównym elementem ich tożsamości politycznej stał się postulat rezygnacji z energetyki jądrowej²¹ i kwestia ochrony środowiska naturalnego.

Partie ekologiczne tworzą rodzinę podobnych do siebie ugrupowań i jednocześnie znacznie odmiennych od istniejących. Jako reprezentanci „Nowej Polityki” odróżniają się znacząco od istniejących, klasycznych ugrupowań kojarzonych z tradycyjną polityką. Szczególnie wyraźny wydaje się aspekt programowy, gdyż partie ekologiczne są mocno zbliżone do siebie pod względem ideowym, wręcz niemal homogeniczne, gdy porówna się je do partii reprezentujących odmienne doktryny polityczne. Często przywoływaną różnicą są cechy organizacyjne partii ekologicznych, a szczególnie silnie jest artykułowane przywiązanie do zasad demokracji bezpośredniej. W tabeli 1 znajduje się podsumowanie charakterystycznych cech partii ekologicznych w zestawieniu z cechami wcześniej powstałych, „tradycyjnych” ugrupowań.

Tabela 1. Porównanie charakterystyki tradycyjnych partii politycznych z partiami ekologicznymi

Tradycyjne partie	Partie ekologiczne
Baza wyborcza – klasa robotnicza, klasa średnia, starsze generacje	Baza wyborcza – nowa klasa średnia, młodsze generacje
Główne wartości – konflikt między kapitałem a pracą – podkreślenie wartości bezpieczeństwa oraz materialnego standardu życia – wiara w postęp technologiczny – porządek, tradycyjny styl życia – reprezentacja interesów jednej klasy społecznej – poparcie dla jednej ideologii – stabilne lojalności partyjne	Główne wartości – konflikt między wzrostem gospodarczym a ochroną środowiska – podkreślenie jakości życia, samorealizacja, dbałość o środowisko – nieufność w stosunku do wielkich korporacji technologicznych – indywidualizm, feminizm, prawa mniejszości, niestereotypowy styl życia – reprezentacja globalnych zagadnień – poparcie dla wielu różnorodnych kwestii – brak lojalności partyjnej
Cechy organizacyjne – hierarchiczna struktura organizacyjna – istnienie elity partyjnej – scentralizowany sposób podejmowania decyzji, demokracja przedstawicielska	Cechy organizacyjne – struktura organizacyjna oparta na równości – rotacyjne przywództwo – zdecentralizowany sposób podejmowania decyzji, demokracja bezpośrednia

Źródło: K.O.K. Zilliacus, *'New Politics' in Finland: The Greens and the Left Wing in the 1990s*, „West European Politics” 2001, vol. 24, no. 1; W. Rüdiger, J. Sajuria, *Green Party Members and Grass-Roots Democracy: A Comparative Analysis*, „Party Politics” 2020, vol. 26, no. 1.

²⁰ K. Sharlamonov, *The Left Libertarianism of the Greens*, Cham 2023, s. 41-42; J. Tomaszewicz, *Przemoc w ruchu ekologicznym: od obywatelskiego nieposłuszeństwa do terroryzmu (przypadek Earth Liberation Front)*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004, nr 1, s. 188.

²¹ A. Kwiatkowska, *Niemcy – prekursorzy czy panikarze...;* M. Kędzierski, *Dokonało się...*

WARUNKI SPRZYJAJĄCE POWSTANIU I SUKCESOWI PARTII EKOLOGICZNYCH

Wielu badaczy argumentuje, że nowe partie powstają wówczas, gdy istniejące nie odpowiadają potrzebom segmentów populacji, które nie czują się odpowiednio reprezentowane politycznie. Wynika to z założenia, że w przypadku zmiany preferencji elektoratu i pojawienia się nowych kwestii będących ważnymi dla głosujących dojdzie do powstania nowych partii politycznych, które „zagospodarują” dany obszar problemowy (jak np. kwestię ochrony środowiska) i staną się jego reprezentantami w sferze politycznej²². Istnieje szereg możliwych przyczyn, które umożliwiły sukces – rozumiany jako wejście do parlamentu – partiom ekologicznym. Część z nich ma charakter uniwersalny, niezależny od orientacji ideologicznej partii politycznej, a część jest specyficzna dla partii ekologicznych, co oznacza, że prawdopodobieństwo ich powstania i sukcesu jest związane z ich obliczem programowym i odmiennym sposobem uprawiania polityki w porównaniu do „klasycznych” partii. W każdym przypadku jednak silne partie ekologiczne miały szanse na sukces, gdy (a) tradycyjne instytucje nie spełniły oczekiwań aktywistów ruchów ekologicznych oraz (b) w warunkach, które sprzyjały skutecznej rywalizacji nowo utworzonych partii z istniejącymi ugrupowaniami²³.

Partie ekologiczne należą do grupy „małych” partii politycznych. Zdefiniowanie partii „małej” nastręcza wielu problemów. Badacz może odwołać się do szeregu wyznaczników różnego typu (ilościowych, jakościowych, funkcji spełnianej w systemie wyborczym), za pomocą których można uchwycić istotę partii małych. Na potrzeby niniejszej analizy przyjmuję kryterium wysokości poparcia wyborczego udzielanego w wyborach parlamentarnych. Jest to kryterium czytelne i łatwe w zastosowaniu, mające już swoją tradycję w międzykrajowych badaniach porównawczych. Za Peterem Mairem za partię małą przyjęto ugrupowanie, którego poparcie w wyborach parlamentarnych wynosi od 1 do 15 procent²⁴.

W poszczególnych państwach partie polityczne działają w odmiennym otoczeniu społeczno-instytucjonalnym. Część instytucji, szczególnie związanych z prawem wyborczym do parlamentu, dowartościowuje partie silne wyborczo, a część działa korzystnie w przypadku niewielkich ugrupowań i nowo powstałych partii. Sprzyjające otoczenie społeczno-instytucjonalne tworzy warunki do osiągnięcia sukcesu – rozumianego jako wejście do parlamentu – dla partii małych. Warunki wstępne umożliwiające ich utworzenie i rozwój dotyczą instytucji oraz strukturalnych ograniczeń na poziomie systemowym, tworzących środowisko, w jakim powstają i rywalizują partie polityczne w ramach krajowych systemów partyjnych. Owe warunki wstępne dotyczą:

²² J.J. Spoon, *Holding Their Own: Explaining the Persistence of Green Parties in France and the UK*, „Party Politics” 2009, vol. 15, no. 5, s. 617-618.

²³ H. Kitschelt, *The Logics of Party Formation: Ecological Politics in Belgium and West Germany*, Ithaca–London 1989, s. 19.

²⁴ P. Mair, *The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe*, [w:] *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives*, red. F. Müller-Rommel, G. Pridham, London 1991, s. 44.

(1) systemu wyborczego; (2) wysokości frekwencji wyborczej; (3) poziomu chwiejności wyborczej²⁵. Proporcjonalny system wyborczy, szczególnie z niskim progiem wyborczym, którego przekroczenie umożliwia wejście do parlamentu, jest tradycyjnie traktowany jako jeden z podstawowych – bądź wręcz jedyny czynnik decydujący o tym, czy małe partie mają szanse na sukces w wyborach, tj. przekroczenie progu reprezentacji i wprowadzenie swoich przedstawicieli do ciała przedstawicielskiego. Na szanse wyborcze partii małych ma także wpływ notowana frekwencja wyborcza. Ugrupowania te, niemające ugruntowanej pozycji, o niewielkim potencjale mobilizacji, mogą łatwiej zyskać dodatkowe głosy w warunkach, gdy rośnie frekwencja wyborcza, np. z powodu udziału w głosowaniu osób dotąd niegłosujących. Trzeci potencjalny czynnik ułatwiający wejście do parlamentu partiom małym odnosi się do chwiejności wyborczej, tj. zjawiska zmiany preferencji pomiędzy wyborami. Chodzi tu o sytuację, w której wyborca w jednej elekcji głosuje na pewną partię, a w następnych wyborach udziela poparcia innemu ugrupowaniu. W warunkach wysokiej chwiejności wyborczej partie małe mogą z większym prawdopodobieństwem uzyskać głos niż w sytuacji stabilnego poparcia dla silnych ugrupowań. Do czynników instytucjonalnych sprzyjających ich powstaniu i funkcjonowaniu należy także federalna struktura państwa²⁶. Małym partiom jest zwykle łatwiej zdobyć mandaty w wyborach lokalnych i regionalnych niż w wyborach parlamentarnych na poziomie krajowym. Wybory lokalne i regionalne są zwykle traktowane jako wybory drugorzędne (ang. *second order*), a mianowicie postrzegane jako mniej istotne przez wyborców, co działa na korzyść partii małych, gdyż poparcie ich nie jest traktowane przez elektorat jako marnowanie głosu²⁷.

PARTIE EKOLOGICZNE W WYBORACH

Pierwsze partie ekologiczne powstały pod koniec lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku i szybko uzyskały reprezentację w parlamencie: w Szwajcarii w 1979 r.²⁸, w Belgii w 1981 r., w Finlandii i Niemczech Zachodnich w 1983 r., w drugiej połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku natomiast – w Austrii (1986), Włoszech (1987), Szwecji (1988) oraz w Holandii, Irlandii i Grecji (1989)²⁹. Szczególnie ważne dla ruchu ekologicznego były wybory w Niemczech z 1983 r. Pierwszy raz do Bundestagu dostali się wówczas Niemcy „Zieloni”. Po przekroczeniu 5-procentowego progu wyborczego uzyskali 27 mandatów w 520-osobowym parlamencie związkowym. Ich wynik, choć skromny, okazał się zaskoczeniem, gdyż Niemcy były znane ze stabilnej sceny politycznej: „Zieloni” stanowili pierwsze nowe ugrupowanie, które weszło do parlamentu od

²⁵ *Tamże*, s. 53-54.

²⁶ F. Müller-Rommel, *The New Challengers...*, s. 197.

²⁷ H. Kitschelt, *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, Ann Arbor 1996, s. 99.

²⁸ H. Lohneis, *The Swiss Election of 1983: A Glacier on the Move?*, „West European Politics” 1984, vol. 7, no. 3, s. 118.

²⁹ C. Close, P. Delwit, *Green Parties and Elections*, [w:] *Green Parties in Europe*, red. E. van Haute, London–New York 2016, s. 241; F. Müller-Rommel, *The Lifespan...*, s. 4.

czasu wyborów do Bundestagu z 1953 r. Jak wspomniano wyżej, niemieccy „Zieloni” nie byli jednak pierwszym ugrupowaniem ekologicznym, które uzyskało przedstawicielstwo w parlamencie narodowym³⁰. Jednak to ich sukces skupił na sobie uwagę badaczy i opinii publicznej ze względu na potencjał Niemiec i pozycję gospodarczo-polityczną tego państwa w Europie Zachodniej³¹.

Tabela 2 przedstawia liczbę elekcji do parlamentu oraz średnie poparcie (w porządku malejącym) dla partii ekologicznych od momentu, gdy pierwszy raz starały się o mandat do parlamentu. W tabeli ujęto państwa, w których poparcie dla partii ekologicznych jest znaczące. Wyjątek stanowi umieszczenie w zestawieniu informacji na temat Wielkiej Brytanii. Przedstawione dane wymagają słowa komentarza. Po pierwsze, w niektórych przypadkach na wyniki wyborcze składa się suma poparcia dwóch i więcej partii o profilu ekologicznym. Taka sytuacja występuje m.in. w Belgii, w której działają dwie silne partie „Zielonych”, co w przypadku tego państwa wynika z separacji ugrupowań flamandzkich i frankofońskich. Po drugie, nie zostały uwzględnione koalicje wyborcze ugrupowań ekologicznych z innymi partiami, gdyż nie byłoby możliwe wyliczenie odsetka głosów, które padły na „Zielonych”.

Tabela 2. Średnie poparcie dla partii ekologicznych w wyborach parlamentarnych

Państwo	Okres	Liczba elekcji	Średnie poparcie
Luksemburg	1979-2018	9	9,2
Belgia	1981-2019	11	8,7
Szwajcaria	1979-2019	11	8,7
Austria	1983-2019	12	8,5
Niemcy	1980-2017	11	7,2
Finlandia	1983-2019	10	7
Szwecja	1982-2018	11	4,5
Holandia	1971-2017	15	4,2
Francja	1978-2017	9	4,2
Irlandia	1989-2016	7	2,7
Włochy	1987-2006	5	2,4
Wielka Brytania	1987-2019	7	1,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie H. Döring, C. Huber, P. Manow, *Parliaments and Governments Database (ParlGov): Information on Parties, Elections and Cabinets in Modern Democracies (Release)*, <https://doi.org/10.7910/DVN/UKILBE>.

³⁰ Niemieccy „Zieloni” przed wyborami do Bundestagu z 1983 r. zdobyli reprezentację parlamentarną w wyborach do parlamentów na poziomie Landu (kraju związkowego). H.W. Lohneis, *The West German Election of 1983*, „West European Politics” 1983, vol. 6, no 4, s. 248.

³¹ P. Ignazi, *New Challenges: Postmaterialism and the Extreme Right*, [w:] *Developments in West European Politics*, red. M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright, New York 1997, s. 304.

Partie ekologiczne stale biorą udział w wyborach parlamentarnych od lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Ich średnie poparcie jest stosunkowo niskie, jedynie w odniesieniu do Luksemburga przekraczające poziom 9 procent. Ogólnie rzecz biorąc, nie są to wyniki imponujące, tym bardziej że w niektórych przypadkach poparcie dla partii ekologicznych jest sumą odsetków głosów oddanych na więcej niż jedną listę wyborczą lub sumą rezultatów wyborczych kilku partii startujących z jednej listy. Potwierdza to wcześniejszą obserwację, iż nurt ekologiczny, choć stale obecny w rywalizacji wyborczej, uzyskuje stosunkowo niskie poparcie³².

Najlepsze rezultaty partie ekologiczne notują w stosunkowo niewielkich, ale zamożnych państwach: Austrii, Belgii, Luksemburgu oraz Szwajcarii. Wyłącznie w tych państwach średnie poparcie wyborcze wynosi 8 procent i więcej. Uśrednione nie daje jednak pełnego obrazu, gdyż nie uwzględnia fluktuacji w poszczególnych latach. Można ją prześledzić, dzieląc lata na dekady i w ten sposób obserwując trendy dotyczące zmiany poparcia. Dane te zawiera tabela 3.

Tabela 3. Poparcie dla partii ekologicznych w latach 1980-2019 w rozbiciu na dekady

Państwo	Średnie poparcie			
	1980-1989	1990-1999	2000-2009	2010-2019
Austria	4,1	6,6	10,3	12,1*
Belgia	6,0	10,9*	7,3	10,0
Finlandia	2,7	6,9	8,3	9,1*
Francja	1,2	7,3*	4,5	4,9
Holandia	4,1	5,4	5,6	6,0*
Irlandia	1,5	2,1	4,3*	2,3
Luksemburg	6,8	10,2	11,6	12,1*
Niemcy	5,1	6,3	9,1*	8,7
Szwajcaria	3,4	5,4	9,2	15,5*
Szwecja	2,9	4,3	4,9	6,2*
Wielka Brytania	0,3	0,5	1,0	2,3*
Włochy	2,5	2,8*	2,1	-
Średnia	3,4	5,7	6,5	8,1

* – największe poparcie

Źródło: opracowanie własne na podstawie H. Döring, C. Huber, P. Manow, *Parliaments and Governments Database (ParlGov): Information on Parties, Elections and Cabinets in Modern Democracies (Release)*, <https://doi.org/10.7910/DVN/UKILBE>, 11 IX 2023.

³² P. Mair, *In the Aggregate: Mass Electoral Behaviour in Western Europe, 1950-2000*, [w:] *Comparative Democratic Politics: A Guide to Contemporary Theory and Research*, red. H. Keman, London 2002, s. 136.

Mimo wielu lat udziału w wyborach partie ekologiczne pozostają wciąż słabe pod względem poparcia udzielanego im przez wyborców. Jest tak, choć dane w tabeli 3 wyraźnie pokazują, że z dekady na dekadę uzyskują – uśredniając – coraz większe poparcie. Nawet biorąc wyłącznie pod uwagę lata 2010-2019, gdy ugrupowania ekologiczne uzyskały średnio najwyższe poparcie (8,1 procent), wciąż należy uznawać je za partie małe. Należy przy tym zaznaczyć, że wymieniona uśredniona wartość jest i tak lekko zawyżona, gdyż w obliczeniach nie uwzględniono Włoch, w których „Zieloni” uzyskiwali niskie poparcie, a w wyniku wyborów z 2008 r. stracili reprezentację w parlamencie. Warto odnotować, że pomiędzy pierwszą analizowaną dekadą (lata osiemdziesiąte ubiegłego wieku) a ostatnią wziętą pod uwagę (2010-2019) istnieje znaczna różnica w wielkości poparcia, sięgająca +4,7 punktu procentowego. Może to sugerować, że partie „Zielonych” powoli przekraczają bariery ograniczające maksymalny poziom ich poparcia wyborczego. Gdyby jednak przyjąć (arbitralny) próg 5 procent poparcia, od którego można mówić o silnych partiach, to w dekadach 1990-1999 i 2010-2019 tak definiowanych ugrupowań jest najwięcej. W odniesieniu do wzrostu poparcia można odnotować jego wystąpienie, ale ograniczone jedynie do części państw.

Jak pokazują dane w tabeli 3, w latach 2010-2019 r. wzrosło poparcie dla partii „Zielonych” w siedmiu analizowanych państwach na dziesięć. Trudno jednoznacznie ustalić przyczyny tego stanu rzeczy. Być może wzmocnienie ich pozycji odbyło się za cenę osłabienia radykalizmu programowego czy też rozmycia pryncypiów ideowych ze względu na potrzebę prowadzenia kampanii wyborczej, czy wreszcie po to, aby być postrzeganym przez inne partie polityczne jako potencjalny kandydat do zawiązania koalicji gabinetowej. Na marginesie można zauważyć, że łagodzenie stanowiska w kluczowych kwestiach programowych może doprowadzić do sytuacji, w której partie ekologiczne nie będą się wiele różniły od innych ugrupowań lewicy, co może spowodować odpływ wyborców do innych partii. Partie ekologiczne muszą zatem umiejętnie balansować, próbując utrzymać „doktrynalną czystość”, a jednocześnie zapewnić wyborcom atrakcyjną ofertę w czasie kampanii wyborczej. Przykład niemieckich „Zielonych” pokazuje, że partie ekologiczne bywają zmuszone do zmiany stanowiska nawet w kluczowych kwestiach. Niemieccy „Zieloni”, gdy byli w koalicji gabinetowej z socjaldemokratami w rządzie Gerharda Schrödera, poparli użycie siły militarnej przez NATO w Afganistanie oraz wycofali się z projektu zobowiązującego producentów samochodów do poddania recyklingowi i ponownego użycia odpadów ze złomowanych aut³³. Projektowi temu byli niechętni producenci niemieckich samochodów, którzy zwrócili się w tej sprawie do kanclerza Schrödera. Proponowane zmiany w dyrektywie mającej stać się prawem Unii Europejskiej, a które miały osłabić jej moc, zostały oprotestowane w Parlamencie Europejskim przez „Zielonych” z kilku państw, w tym także z Niemiec³⁴. Zdaniem niektórych obserwatorów niemieccy „Zieloni” stale odchodzą od swoich

³³ E. Bomberg, *The Europeanisation of Green Parties: Exploring the EU's Impact*, „West European Politics” 2002, vol. 25, no. 3, s. 37, 39.

³⁴ M.P. Smith, *All Access Points are Not Created Equal: Explaining the Fate of Diffuse Interests in the EU*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2008, vol. 10, no. 1, s. 72-73.

korzeni – ruchu społecznego głoszącego hasła emancypacji kobiet, przywiązania do zasad demokracji bezpośredniej, pacyfizmu i braku akceptacji przemocy³⁵.

W 1998 r. Ferdinand Müller-Rommel wyróżnił osiem państw, w których istnieją „odnoszące sukcesy” partie „Zielonych”: Austrię, Belgię, Finlandię, Holandię, Luksemburg, Niemcy, Szwajcarię i Szwecję³⁶. Po 20 latach dynamika poparcia dla „Zielonych” niewiele się zmieniła, gdyż w latach 2010-2019 próg 5 procent poparcia w wyborach przekroczyły wyłącznie partie w wymienionych państwach. Wśród nich można wyróżnić te, które uzyskały, uśredniając, przynajmniej 10 procent głosów w wyborach w latach 2010-2019. Są to: Austria (12,1 proc.), Belgia (10 proc.), Luksemburg (12,1 proc.) i Szwajcaria (15,5 proc.). Co jest przyczyną tego, że w tych państwach partie ekologiczne notują relatywne sukcesy, a w niektórych są słabe pod względem uzyskiwanego poparcia wyborczego? Ujmując rzecz inaczej: Co odróżnia państwa, w których istnieją silne partie ekologiczne od państw, w których są one słabe lub wręcz marginalne bądź nie istnieją w ogóle? Jakie są bariery dla wzrostu poparcia partii „Zielonych”? Na te pytania postaram się odpowiedzieć w dalszej części pracy.

Najbardziej oczywistą wspólną cechą Austrii, Belgii, Luksemburga oraz Szwajcarii jest to, że stanowią one demokracje konsensualne. Tym mianem można określić wszystkie państwa (oprócz Finlandii³⁷), które w tabeli 1 są wymienione na samym początku (na pierwszej pozycji – tzn. w porządku malejącym – uwzględnione zostały państwa z największym poparciem dla partii ekologicznych). Jak zauważa Peter Mair, stosunkowo wysokie poparcie, przynajmniej w porównaniu z demokracjami większościowymi, dla partii „Zielonych” może być powiązane z konsensualnym stylem uprawiania polityki³⁸. Według tego badacza utrzymuje się także odwrotna zależność: konfrontacyjny styl uprawiania polityki prowadzi w oczach elektoratu do wytworzenia dwóch, alternatywnych wobec siebie sił politycznych, gotowych do samodzielnego rządzenia. Polityka w takim państwie przybiera wówczas formę dwubiegunowej rywalizacji z dwiema czytelnymi opcjami politycznymi. Nie są to, rzecz jasna, warunki, w których może powstać i funkcjonować silna partia ekologiczna. Demokrację konsensualną charakteryzuje współpraca między głównymi partiami politycznymi, prowadząca do, jak uważa część badaczy, kartelizacji systemu partyjnego³⁹, w ramach którego główne ugrupowania korzystają z zasobów, jakie zapewnia państwo, i tworzą bariery w dostępie do nich dla innych partii.

Wyniki badań nad siłą wyborczą partii ekologicznych wskazują, że uzyskują one lepsze wyniki w państwach bogatszych, szczególnie tych korzystających w większym stopniu z energetyki jądrowej. Z kolei „Zieloni” słabsze wyniki odnotowują w państwach

³⁵ P. Lösche, *The German Party System after the 2002 Bundestag Elections – Continuity or Discontinuity*, „German Politics” 2003, vol. 12, no. 3, s. 68.

³⁶ F. Müller-Rommel, *The New Challengers...*, s. 196.

³⁷ W tym państwie występują koalicje nadwyżkowe, typowe dla demokracji konsensualnych. Zob. A.C. Jungar, *A Case of a Surplus Majority Government: The Finnish Rainbow Coalition*, „Scandinavian Political Studies” 2002, vol. 25, no. 1.

³⁸ P. Mair, *The Green Challenge...*, s. 109.

³⁹ R.S. Katz, P. Mair, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, vol. 1, no. 1.

o wysokim poziomie bezrobocia. Na uzyskiwane poparcie wpływa także organizacja terytorialna państwa – w państwach zdecentralizowanych partie ekologiczne są silniejsze. Strategie partii głównego nurtu wobec partii ekologicznych z kolei nie przyczyniają się do zróżnicowania poziomu poparcia wyborczego tych ostatnich. Partie tradycyjne, decydując się na włączenie do swojego programu postulatów tradycyjnie związanych z partiami ekologicznymi, nie zmniejszą tym samym szans „Zielonych” na uzyskanie dobrego wyniku w wyborach⁴⁰.

PARTIE POLITYCZNE W PARLAMENCIE

Partie ekologiczne próg reprezentacji, czyli zdobycie mandatu w wyborach parlamentarnych, przekroczyły w różnym czasie od momentu, gdy spełniły formalne warunki uprawniające do udziału w wyborach, związane np. z rejestracją komitetu wyborczego. Te, które następnie okazały się względnie silne (a więc w Austrii, Belgii, Luksemburga oraz Szwajcarii), stosunkowo szybko weszły do parlamentu. Austriacy „Zieloni” uczynili to po czterech latach, belgijscy – po trzech, luksemburscy – po pięciu⁴¹, a szwajcarscy, jako pierwsza europejska partia reprezentująca tę rodzinę ideologiczną – w 1979 r., uzyskując wówczas dwa mandaty. Wśród silnych partii ekologicznych nie ma ugrupowań, które po 1983 r. spełniły wymogi prawne umożliwiające udział w wyborach do parlamentu. Oznacza to, że te partie ekologiczne, które powstały najwcześniej, to jednocześnie ugrupowania silniejsze od partii ekologicznych utworzonych w latach późniejszych.

Mimo skromnego poparcia partie ekologiczne są niemal stale obecne w parlamencie (zob. tabela 4). W analizowanych państwach staż parlamentarny partii ekologicznych wynosi średnio 29 lat. Najdłużej w parlamencie obecni są „Zieloni” ze Szwajcarii, najkrócej – brytyjscy „Zieloni”, mimo tego że są najstarszym ugrupowaniem tego typu w Europie. Brytyjska partia ekologiczna została bowiem powołana już w 1973 r.⁴² W 2010 r. po raz pierwszy w historii uzyskała mandat w wyborach do Izby Gmin. W tej elekcji odsetek głosów, który padł na inną partię niż na trzy dominujące, był największy od ponad 100 lat⁴³. To zatem sytuacja znacznie bardziej sprzyjająca „Zielonym”, gdyż w warunkach większościowego systemu wyborczego partii małej znacznie trudniej uzyskać mandat niż w systemie proporcjonalnym. Poparcie dla „Zielonych” jest skoncentrowane geograficznie, stąd uzyskanie mandatu było możliwe inaczej niż w przypadku Brytyjskiej Partii Narodowej (ang. British National Party), której nie udało się wejść do parlamentu⁴⁴.

⁴⁰ Z.P. Grant, J. Tilley, *Fertile Soil...*, s. 505-506.

⁴¹ F. Müller-Rommel, *The Lifespan...*, s. 4-5.

⁴² P. Byrne, *Great Britain: The „Green Party”*, [w:] *New Politics in Western Europe...*, s. 101.

⁴³ J. Curtice, *So What Went Wrong with the Electoral System? The 2010 Election Result and the Debate About Electoral Reform*, „Parliamentary Affairs” 2010, vol. 63, no. 4, s. 626.

⁴⁴ R. Whitaker, *United Kingdom*, „European Journal of Political Research” 2011, vol. 50, no. 7-8, s. 1170.

Tabela 4. Długość stażu parlamentarnego partii ekologicznych

Państwo	Rok pierwszego wejścia do parlamentu	Liczba lat w parlamencie
Austria	1986	33
Belgia	1981	38
Finlandia	1983	36
Francja	1997	22
Holandia	1990	30
Irlandia	1989	27
Luksemburg	1984	34
Niemcy	1983	34
Szwajcaria	1979	40
Szwecja	1988	27
Wielka Brytania	2010	9
Włochy	1987	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie H. Döring, C. Huber, P. Manow, *Parliaments and Governments Database (ParlGov)*...

W pięciu państwach (Austria, Irlandia, Niemcy, Szwecja, Włochy) partie ekologiczne w pewnym momencie utraciły reprezentację w parlamencie. Nie odzyskała jej włoska partia ekologiczna, natomiast austriaccy, irlandzcy, niemieccy i szwedzcy „Zieloni” weszli na nowo do parlamentu w kolejnej elekcji po przegranych wyborach.

PODSUMOWANIE

Ugrupowania ekologiczne są jedną z najnowszych rodzin partyjnych, wysoce spójnych ideologicznie, początkowo o programie politycznym skupionym na kwestii ochrony środowiska, następnie rozszerzonym o inne zagadnienia, mieszczące się zwykle w ramach doktryn lewicowych. Pod względem gospodarczym ich program jest zbliżony do partii lewicowych, w pozostałych kwestiach jest natomiast bliski doktrynie libertariańskiej, z której wyprowadzają m.in. postulat ochrony środowiska. Powstały głównie na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku, na bazie nowych ruchów społecznych opowiadających się za ochroną środowiska naturalnego i przeciw energetyce jądrowej. Od momentu powstania do czasów obecnych są partiami małymi – otrzymują do 15 procent głosów w wyborach parlamentarnych, przy czym pomiędzy poszczególnymi państwami istnieją znaczne różnice w poparciu. Partie ekologiczne są najsilniejsze w państwach, które są demokracjami konsensualnymi: w Austrii, Belgii, Luksemburgu i Szwajcarii. Mimo, ogólnie rzecz biorąc, skromnego poparcia są niemal

stałe obecne w parlamentach krajowych, a w wypadku, gdy nie udało im się zdobyć mandatu, w kolejnych wyborach (z wyjątkiem Włoch) odzyskały poparcie elektoratu i ponownie uzyskały reprezentację parlamentarną.

BIBLIOGRAFIA

- Bartyzel J., *Geneza i próba systematyki głównych nurtów libertarianizmu*, [w:] *Libertarianizm. Teoria. Praktyka. Interpretacje*, red. W. Bulira, W. Gogłoza, Lublin 2010.
- Bartyzel J., *Libertarianizm*, [w:] *Encyklopedia „Białych Płam”*, t. 11, red. A. Winiarczyk, Radom 2003.
- Bomberg E., *The Europeanisation of Green Parties: Exploring the EU's Impact*, „West European Politics” 2002, vol. 25, no. 3, <http://dx.doi.org/10.1080/713601613>.
- Byrne P., *Great Britain: The „Green Party”*, [w:] *New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*, red. F. Müller-Rommel, London–New York 2018 [1989].
- Chaisty P., Whitefield S., *Attitudes Towards the Environment: Are Post-Communist Societies (Still) Different?*, „Environmental Politics” 2015, vol. 24, no. 4, <http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2015.1023575>.
- Close C., Delwit P., *Green Parties and Elections*, [w:] *Green Parties in Europe*, red. E. van Haute, London–New York 2016.
- Curtice J., *So What Went Wrong with the Electoral System? The 2010 Election Result and the Debate About Electoral Reform*, „Parliamentary Affairs” 2010, vol. 63, no. 4, <http://dx.doi.org/10.1093/pa/gsq018>.
- Delorme A., *Ruchy ekologiczne – ruchami sprzeciwu*, [w:] *Ochrona środowiska w polityce*, red. H. Lisicka, Wrocław 1999.
- Döring H., Huber C., Manow P., *Parliaments and Governments Database (ParlGov): Information on Parties, Elections and Cabinets in Modern Democracies (Release)*, <https://doi.org/10.7910/DVN/UKILBE>.
- Grant Z.P., Tilley J., *Fertile Soil: Explaining Variation in the Success of Green Parties*, „West European Politics” 2019, vol. 42, no. 3, <http://dx.doi.org/10.1080/01402382.2018.1521673>.
- Heywood A., *Klucz do politologii. Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, przeł. P. Kornobis, K. Wolański, Warszawa 2008.
- Hino A., *New Challenger Parties in Western Europe: A Comparative Analysis*, London–New York 2012.
- Ignazi P., *New Challenges: Postmaterialism and the Extreme Right*, [w:] *Developments in West European Politics*, red. M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright, New York 1997.
- Inglehart R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton 1997.
- Jungar A.C., *A Case of a Surplus Majority Government: The Finnish Rainbow Coalition*, „Scandinavian Political Studies” 2002, vol. 25, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9477.00063>.

- Kaelberer M., *The Emergence of Green Parties in Western Europe*, „Comparative Politics” 1993, vol. 25, no. 2, <http://dx.doi.org/10.2307/422353>.
- Katz R.S., Mair P., *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, vol. 1, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1177/1354068895001001001>.
- Kędzierski M., *Dokonało się: koniec atomu w Niemczech*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-04-21/dokonalo-sie-koniec-atomu-w-niemczech>.
- Kenny J., *The Evolution of Environmental Concern in Europe*, [w:] *Research Handbook on Environmental Sociology*, red. A. Franzen, S. Mader, Cheltenham 2021.
- Kitschelt H., *The Logics of Party Formation: Ecological Politics in Belgium and West Germany*, Ithaca–London 1989.
- Kitschelt H., *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, Ann Arbor 1996.
- Kitschelt H.P., *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*, „World Politics” 1988, vol. 40, no. 2, <http://dx.doi.org/10.2307/2010362>.
- Kwiatkowska A., *Niemcy – prekursorzy czy panikarze? Jak RFN rezygnuje z energetyki jądrowej*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-07-21/niemcy-prekursorzy-czy-panikarze-jak-rfn-rezygnuje-z>.
- Lohneis H., *The Swiss Election of 1983: A Glacier on the Move?*, „West European Politics” 1984, vol. 7, no. 3, <http://dx.doi.org/10.1080/01402388408424490>.
- Lohneis H.W., *The West German Election of 1983*, „West European Politics” 1983, vol. 6, no. 4, <http://dx.doi.org/10.1080/01402388308424449>.
- Lösche P., *The German Party System after the 2002 Bundestag Elections – Continuity or Discontinuity*, „German Politics” 2003, vol. 12, no. 3, <http://dx.doi.org/10.1080/0964400032000242699>.
- Mair P., *In the Aggregate: Mass Electoral Behaviour in Western Europe, 1950-2000*, [w:] *Comparative Democratic Politics: A Guide to Contemporary Theory and Research*, red. H. Keman, London 2002.
- Mair P., *The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe*, [w:] *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives*, red. F. Müller-Rommel, G. Priidham, London 1991.
- Mair P., *The Green Challenge and Political Competition: How Typical is the German Experience?*, „German Politics” 2001, vol. 10, no. 2, <http://dx.doi.org/10.1080/772713265>.
- Müller-Rommel F., *Green Parties and Alternative Lists under Cross-National Perspective*, [w:] *New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*, red. F. Müller-Rommel, London–New York 2018 [1989].
- Müller-Rommel F., *The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe*, „Environmental Politics” 2002, vol. 11, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1080/714000596>.
- Müller-Rommel F., *The New Challengers: Greens and Right-Wing Populist Parties in Western Europe*, „European Review” 1998, vol. 6, no. 2, <http://dx.doi.org/10.1017/S1062798700003227>.
- Poguntke T., *New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?*, „West European Politics” 1987, vol. 10, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1080/01402388708424615>.

- Rohrschneider R., Miles M.R., *Representation Through Parties? Environmental Attitudes and Party Stances in Europe in 2013*, „Environmental Politics” 2015, vol. 24, no. 4, <http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2015.1023579>.
- Rüdiger W., Sajuria J., *Green Party Members and Grass-roots Democracy: A Comparative Analysis*, „Party Politics” 2020, vol. 26, no. 1, <https://doi.org/10.1177/135406881875>.
- Sharlamanov K., *The Left Libertarianism of the Greens*, Cham 2023.
- Smith M.P., *All Access Points are Not Created Equal: Explaining the Fate of Diffuse Interests in the EU*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2008, vol. 10, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-856x.2007.00318.x>.
- Spoon J.J., *Holding Their Own: Explaining the Persistence of Green Parties in France and the UK*, „Party Politics” 2009, vol. 15, no. 5, <http://dx.doi.org/10.1177/1354068809336397>.
- Tomasiewicz J., *Przemoc w ruchu ekologicznym: od obywatelskiego nieposłuszeństwa do terroryzmu (przypadek Earth Liberation Front)*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004, nr 1.
- Whitaker R., *United Kingdom*, „European Journal of Political Research” 2011, vol. 50, no. 7-8, <http://dx.doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2011.02045.x>.
- Wielomski A., *Lewica*, [w:] *Encyklopedia „Białych Płam”*, t. 11, red. A. Winiarczyk, Radom 2003.
- Zilliacus K.O.K., *‘New Politics’ in Finland: The Greens and the Left Wing in the 1990s*, „West European Politics” 2001, vol. 24, no. 1, <http://dx.doi.org/10.1080/01402380108425416>.